

ללמוד? לא בבית ספרנו

לבני אדם יש שמונה סוגים שונים של אינטליגנציה, אך בית הספר נותן מקום רק לשניים מהם. איזה אסון יקרה אם נאפשר לתלמידים לבטא את התשוקות שלהם?

יורם הרפז איור: דניאלה שוחמן

שלכם אין ערך (לכן לא משתפים אתכם בבחירת התכנים הנלמדים ובהוראה); רובכם לא שווים הרי-בה (כפי שמראה בבירור עקומת הפעמון של הציונים: מעט מצוינים – עושים חמש יחידות – והרבה בינוניים וחלשים).

אבל לא כדאי להתלהם ולעלות על בית הספר עם ID-9; צריך לנסות לשנות אותו. צריך גם לזכור לו חסד נעורים. ההישג הגדול, ההיסטורי, של בית הספר, וחוקי חינוך חובה שתמכו בו, היה חי-לוץ ילדים מעבודה אכזרית בבתי החרושת של המאה ה-19 – עבודה שניצלה אתם, השחיתה את נפשם וגופם ולעתים אף הרגה אותם. אך האירוניה היא שבית הספר, שחילץ ילדים מבתי החרושת, הכין אותם לקראת עבודה בהם בבגרותם. יתר על כן, בית הספר נבנה על בסיס דימויים שנלחחו מבתי החרושת: הילדים הם חור-מר גלם; תוכנית הלימודים היא סרט נע; המורים הם עובדים; תעודת הבגרות היא תו תקן; יש תו תקן לאיכות ירודה – שלוש יחידות ופחות, ותו תקן לאיכות גבוהה – חמש יחידות ויותר. בית הספר "החרושת" (The factory school) מתייחס אל הלמידה כאל עבודה מפרכת ומנוכרת ששכרה מועט. מי רוצה ללמוד במקום כזה?!

הגיע אפוא הזמן לדחוק את בית הספר לפינה ולומר לו: "אם לא תעמוד בהתחייבות שלך ללמד את התלמידים את התכנים של תוכנית הלימודים,

אוציא מהמקלדת של כתי את האות ח' היא תהפוך לאנאלפביתית", אמר לי אב אחד). את התכנים שלמדו בהיסטוריה רובם שוכחים שעות אחדות או ימים אחדים לאחר הבחינה, ועוזבים את בית הספר כשהם מחזיקים בויכרונם המטושטש כמה שמות ואירועים שהם אינם מסוגלים למקם על ציר הזמן. בית הספר לא מתרגש. הוא מתנחם ב"שיטת הטעימות" שלו. מבחינת בית הספר, התלמידים אמנם לא תמיד מבינים וזוכרים את מה שלמדו, אך העיקר שטעמו מתחומי דעת רבים וקיבלו תיאבון. בעתיד הם יעמיקו בהם או בחלקם. ניל פוסטמן, סופריו הם רבי-זכר עולמיים (ארבעה תורגמו לעברית), כתב שבית הספר אינו מלמד בשיטת הטעימות, כי אם בשיטת החיסונים: הוא נותן לתלמידים חיסון נגד מתמטיקה, נגד היסטוריה וכו'.

בית הספר אינו מלמד בייעילות את תוכנית הלימודים הגלויה שלו, התוכנית שמופיעה במסמך כים של משרד החינוך ושעליה התלמידים נבחנים, אך הוא מלמד בייעילות רבה את תוכנית הלימודים הסמויה שלו, התוכנית שמסתרת כדפוסי הפעולה שלו – דפוסי ההוראה, ההערכה והארגון. התוכנית הזאת מלמדת את התלמידים דברים כמו: ללמוד זה אומר לחזור על דברי המורים; לכל שאלה יש תשובה אחת נכונה; התכנים הנלמדים הם מחסום שצריך לעבור; לחשוב באופן עצמאי זה מסוכן; להצליח זה להתאים את עצמכם למסגרת; לידע

"פוחלץ הנחליאלי על שולחן המורה לטבע מבשר את בוא הסתיו".

דוד בוקטס

כל 200 שנות קיומו נכשל בית הספר באופן עקבי במשימה העיקרית שלקח על עצמו: ללמד את התלמידים את התכנים של תוכנית הלימודים. המורים מלמדים, אך התלמידים לא לומדים, או לומדים בקושי, באופן בלתי-יעיל ואף מוזיק לעתידם כלומדים. לי שולמן, אחד מחוקרי רי והוגי החינוך החשובים ביותר בימינו, כינה את הלמידה הבית-ספרית "למידה פתולוגית", למידה שהידע שנרכש בה סובל מאינרציה – התלמידים אינם מיישמים אותו בחייהם; מאמנויה – התלמידים דים שוכחים אותו במהירות; ומפנטזיה – התלמידים דים משלים את עצמם שהבינו אותו.

תלמידים לומדים עשר שנים אנגלית, אך רובם אינם מסוגלים לדבר, לקרוא ולכתוב אנגלית. הם גם לומדים הרבה מתמטיקה, אך רובם אינם מבינים את החומר, פותרים את הבעיות באופן מכני, ושוכחים במהירות את המעט שלמדו (אך הם זוכרים היטב את "חרדת המתמטיקה"). הישגיהם של רוב התלמידים בלשון ובהבעה משתקפים בהתבטאות שלהם בעל-פה ובכתב שאיכותה אינה עולה על זו של הפוסטים ברשתות החברתיות ("אם

ניאלץ להציא לילדים מסגרות חינוכיות אחרות שיספקו להם תנאים חינוכיים ללמידה! מדוע "הגיע הזמן", הרי בית הספר אף פעם לא סיפק לתלמידים תנאים חינוכיים ללמידה? משום שבימינו נו הלמידה הפכה מאמצעי למטרה. במאות הקודמות היא היתה אמצעי לרכישת תכנים כלשהם; בימינו היא המטרה עצמה. החברה והעבודה הדינמיות של המאה ה-21 מצריכות למידה לאורך כל החיים, lifelong learning. יתר על כן, רמת החיים הגבוהה של רוב האנשים במקומות רבים בעולם חילצה אותם ממלחמת הישרדות והותירה להם זמן ליהנות מהפעילות האנושית המתגמלת ביותר – למידה. בוגרי בית ספר עם חוויית למידה שלילית, "למידה פתולוגית" ה"מחסנת" אותם מפני למידה נוספת, לא ייטו ללמוד "כל החיים" ולא יוכלו להשתלב ולהצליח בחברה ובעבודה ולא ליהנות מלמידה.

משרד החינוך שלנו חייב אפוא להיגמל מעיסוק בלעדי בשאלות מעשיות קטנות ודחופות, ולשאול את עצמו שאלה עקרונית גדולה וחשובה: כיצד אוכל להפוך את בית הספר למקום שבו מתרחשת למידה – לבית למידה? עליו לתכנן את מערכת החינוך ובתי הספר לאור התשובה שימציא לשאלה גורלית זו.

"המורה לטבע אחזה במסור:

מי רוצה לגלות בן כמה האלון?"

אלון בר

כדי לאפשר למידה, בית הספר צריך לספק לתלמידיו תנאים מתאימים, כלומר – לבצע מהפכה מבנית. בית הספר, כתב דן ענבר מבית הספר לחינוך של האוניברסיטה העברית, בנוי להוראה, לא ללמידה; הוא מתוכנן להוראה פרונטלית בכיתות של 30-40 תלמידים; הוא לא מתוכנן ללמידה. אם בית הספר רוצה למידה – וכי מה עוד הוא יכול לרצות? – עליו לבנות עצמו ללמידה, כלומר לספק לה תנאים.

מהם התנאים החינוכיים ללמידה – למידה בריאה, לא "פתולוגית", למידה שבה הידע הנרכש מיושם בחיים, מוטמע ומוכן? המפתח הוא מוטיבציה. "יש שלושה דברים חשובים בחינוך", אמר טרל בל, שר החינוך בממשלו של רונלד רייגן, "מוטיבציה, מוטיבציה ומוטיבציה". מהי מוטיבציה מיטבית ללמידה וכיצד מטפחים אותה?

לבני אדם, כתב דניאל פינק בספרו "מוטיבציה", יש שלוש מערכות הפעלה: טבעית, חברתית ואנושית. מבחינה טבעית, בני אדם מונעים על ידי צרכים גופניים – שבע־שמונה שעות שינה, שעה שעתיים אכילה וכו'; מבחינה חברתית, בני אדם מונעים על ידי התניות – מציייתים לנורמות כדי להימנע מענישה, עובדים כדי לקבל שכר וכו'. מבחינה אנושית, בני אדם מונעים על ידי צורך קיומי לממש את הכישרונות שלהם בעשייה בעלת משמעות. שתי מערכות הפעלה הראשונות מניעות גם בעלי חיים אחרים; המערכת ההפעלה השלישית מניעה רק בני אדם, היא אנושית ומובהקת. את הלימוד בבית הספר יש להתקין על גבי מערכת ההפעלה הזאת. מדוע? משום שהיא "מייצרת" למידה יעילה ומספקת, ומשום שהיא מתייחסת בכבוד לתלמידים, להנעות הפנימיות שלהם, לצורך הקיומי שלהם לממש את כישרונותם בעשייה בעלת משמעות בעיניהם.

בית הספר הוא ביתה של מערכת ההפעלה

השנייה; הוא מתמחה בהפעלת תלמידים באמצעות התניות. ההתניה השלטת בבית הספר היא למידה לשם ציונים בבחינות; ההתניה האולטימטיבית היא למידה לשם ציונים בבחינות הבגרות. אנשי חינוך "מתקדמים" דורשים לבטל את הבחינות בכלל ואת בחינות הבגרות בפרט, אך אם הבחינות יתבטלו, בית הספר יתפרק – הבחינות הן החישוקים שמחזיקים אותן; התניית הלמידה בציונים היא הדבר שמקיים אותן.

למידה שמונתית בציונים כרוכה בחרדה ונחיתות ועל כן קשה להיפטר ממנו; התכנים הנלמדים נתפסים כמכשולים שיש להתגבר עליהם. מחקר רבים של קרל ברייטר ומרלין סקרדמליה מאוניברסיטת טורונטו בקנדה מראים שהרוב הגדול של התלמידים מפתח יחס של קבלני-ביצוע ללמידה – מסיימים את "מטלות הלמידה" מהר ככל האפשר ובהשקעה מינימלית. תלמידי דים מעטים מפתחים יחס שהם מכנים "למידה התכוונתית" (intentional learning). תלמידי דים אלה מתייחסים ללמידה כאל מטרה, כאל הזדמנות להחכים ואף ליהנות. התלמידים המעטים האלה מכונים "חנונים" ומעוררים את טינתם של תלמידים אחרים ("לעולם אל תצחקו על החנונים", אמר ביל גייטס לאחת הכיתות שביקר בה, "כי קרוב לוודאי שתעבדו אצל אחד מהם").

מבחינת היחס ללמידה, בית הספר צריך להפוך את כל התלמידים לחנונים. במילים אחרות, בית הספר חייב לשדרג את מערכת ההפעלה של התלמידים מהמערכת השנייה לשלישית – להניע את התלמידים ללמוד לא באמצעות התניות, אלא באמצעות "החופש ללמוד", כשם ספרו הידוע של קארל רוג'רס, אבי הפסיכולוגיה ההומניסטית בחינוך. בית הספר צריך להפוך לבית למידה – בית המספק תנאים חינוכיים להנעה אנושית ללמידה. מהם התנאים האלה?

איגרת אל הילדים

אני כותב אל המעתיקים.

אל הלוחשים בחשש זה אל זה.

אל החותרים את אהבתם על השולחנות.

אל המאחרים. אל אלה שבוחים

מבעד לחלונות. בשביל אלה ששוכחים

את המחברות. בשביל מי שנדרם על מושבו.

בשביל אלה שלא יודעים את התשובות.

בשביל זו שמוחקת את מה שכתבה.

בשביל אלה שתמיד יושבים

בקצה. בשביל זה שקם

פתאום ויוצא.

אלי אליהו

הנה עוד אירוניה: בית הספר הוציא את הילדים מהחיים והכניס אותם לסביבה מוגנת המיועדת ללמידה. כאן הם יכולים לעסוק אך ורק בלמידה ולהשתחרר מחובות הפרנסה ומהחובות האחרות של המבוגרים. אבל אנשים לומדים היטב דווקא בחיים ולא בבית הספר. מדוע הלומדים משגשגים בחיים וגוועות בבית הספר, מקום המיועד ללמידה?

בחיים – במהלך עבודה, יומה, יצירה – הלימוד נחוות על ידי הלומדים כבחירה חופשית שלהם; הם בוחרים לעשות תואר במכללה, לקחת קורס מקצועי, לבצע מחקר, להתעמק בספרים, לתפוס יומה. בפעילות הלמדנית הזאת הם מממשים את חירותם ונותנים לה תוכן. ריצ'רד

ראיינ ודוארד דיסי, חוקרי המוטיבציה הידועים ביותר, מכנים את חוויית החירות הזאת "צורך פסיכולוגי בסיסי"; ללא סיפוקו, אנשים אינם יכולים לפתח "מוטיבציה אוטונומית ללמידה", כלומר לשדרג למערכת ההפעלה השלישית. בבית הספר הלמידה נחוות על ידי התלמידים ככפויה, והיא מתסכלת את הצורך הפסיכולוגי הבסיסי שלהם בחוויה של בחירה מתוך חירות.

בחיים אנשים בוחרים ללמוד משהו משום שהוא קשור לתוכנית החיים שלהם; תוכנית החיים נותנת לתוכן הנלמד הקשר, מציבה אותו בתוך מכלול; המכלול מספק משמעות. דיוויד פרקינס, הוגה חינוך מאוניברסיטת הרווארד, שאל בספרו "למידה כמשחק" מדוע תלמידים לומדים בעילות רבה כל כך משחק מורכב כמו כדורגל או טניס ובחוסר יעילות משווע את נושאי הלימוד בבית הספר, והשיב: משום שבלמידת משחק לומדים יש תמונת מכלול בראש, תמונה של המשחק כולו, שמשלבת בתמונת מכלול גדול יותר – תוכנית חיים כלשהי (הם רוצים להיות רונלדו או פדרר). במהלך האימונים הם מבינים מדוע המאמן מריץ וממריץ אותם ונענים בריצה, ללא התנגדות. בבית הספר לתלמידים אין תמונת מכלול בראש; הם לא מבינים מדוע מריצים וממריצים אותם לפתור משוואות במתמטיקה או לנתח משפטים בלשון, והם מתנגדים.

בחיים אנשים לומדים דברים שמתאימים לא רק לתוכנית החיים שלהם, אלא גם לכישרונות או לאינטליגנציות שלהם. אדם לא בוחר ללמוד אדריכלות ולעסוק בה אם אין לו אינטליגנציה מרחבית; אדם לא בוחר ללמוד ספורט ולעסוק בו אם אין לו אינטליגנציה גופנית-תנועתית. הווארד גרדנר, אבי "תיאוריית האינטליגנציות המרובות" שחוללה מהפך פרדיגמטי בתפיסת האינטליגנציה, הראה שלאנשים יש שמונה אינטליגנציות מובחנות: מתמטית, מילולית, מוזיקלית, גופנית-תנועתית, מרחבית, נטורליסטית (תשומת לב לנתונים וחתירה לשלבם במסגרת מושגית – אינטליגנציה של מדענים), בין-אישית (יכולת להבין אנשים אחרים), תוך-אישית (יכולת להבין את עצמו). דניאל גולמן רקח משתי האינטליגנציות האישיות את "האינטליגנציה הרגשית" המפורסמת שלו.

האינטליגנציות אינן רק כישרונות אלא גם תשוקות – דחף להתבטא, להתעצב, להתממש. לכל אדם יש אינטליגנציה אחת או שתיים דומות ננטיות שהוא שואף אף נדחף לממש. בבית הספר נתנים מקום בעיקר לשתי אינטליגנציות – המתמטית (המגמה הריאלית המכובדת) והמילולית (המגמה ההומניסטית הנחותה) ומזניחים את האינטליגנציות האחרות.

החיים מחוץ לבית הספר מעודדים אנשים לכוון חזרה ללמוד נושאים שקשורים לתוכנית החיים שלהם ולממש את כישרונותם. מדוע שלא נאפשר זאת לתלמידים בבית הספר? תלמידים שילמדו מתוך בחירה תוכנית לימודים גמישה, ומתאמת ומאתגרת, ויממשו במהלך הלמידה את כישרונותם ואת תוכניות החיים הראשונות שלהם, ילמדו בעניין וביעילות – על בסיס מערכת ההפעלה האנושית – ויהיו "לומדים לכל החיים". ■

פרופ' יורם הרפז הוא מרצה לחינוך במכללת בית ברל. כל ציטוטים השרייתם בכתבה לקוחים מתוך "לאין שיעור: אנתולוגיית שירי בית ספר", בעריכת גלעד מאירי